

ULOGA PRIRODNE BAŠTINE U ODRŽIVOM RAZVOJU RURALNOG TURIZMA BUKOVICE I JUŽNE LIKE

Sažetak

Područje Bukovice i Južne Like smješteno je u središnji dio Jadranske Hrvatske, odnosno sjevernu Dalmaciju i prostire se kroz 3 županije, Ličko-senjsku, Zadarsku i Šibensko-kninsku. Omeđuje ga Velebit, rijeke Zrmanja i Krka i u neposrednoj je blizini Plitvičkih jezera. Bogata i raznovrsna prirodna baština tog područja pruža brojne prilike za razvoj ruralnog turizma pri čemu se mora voditi računa o njenom očuvanju kroz održivi razvoj. U rasprave i planiranje potrebno je uključiti sve dionike, stručnjake i lokalnu zajednicu, privatni i javni sektor. Umrežavanje dionika ključno je za razvoj održivog turizma jer omogućuje zajedničko djelovanje prema održivim ciljevima, razmjeni znanja, resursa i povećava inovacijski kapital destinacije. Ključne strategije za umrežavanje turističkih subjekata temelje se na horizontalnom i vertikalnom umrežavanju, kreiranju integralnog turističkog proizvoda, zajedničkom marketingu i promociji te edukaciji i osnaživanju lokalnih turističkih dionika.

Ključne riječi: ruralni turizam, održivi razvoj, prirodna baština, umrežavanje

Uvod

Temelj razvoja turizma u Republici Hrvatskoj je očuvani prirodni krajolik i prirodni resursi koji turistima pružaju jedinstvene prirodne doživljaje te mogu biti osnova za brendiranje destinacije³. Republika Hrvatska je zbog svog zemljopisnog položaja heterogena u odnosu na klimu i prirodnu baštinu. Baština kao resursna osnova može imati različite oblike kao što su krajolici, građevine, ali i znanja i vještine, a u kontinentalnom dijelu Hrvatske oni su vezani uz ruralni turizam jer velik dio površine Republike Hrvatske ruralan. Ruralni turizam u Republici Hrvatskoj ima velik potencijal i značajan je čimbenik održivog razvoja ruralnih područja što pomaže očuvati lokalni identitet, štiti okoliš te jača autohtonu i ekološku proizvodnju. Njegov razvoj može pomoći kod depopulacije ruralnih područja i omogućiti dodatnu zaradu stanovnicima s niskim prihodima. Razvijanje ruralnog turizma uz korištenje jedinstvenog lokalnog potencijala može imati značajan utjecaj na rast bruto domaćeg proizvoda i zaposlenosti⁴⁵. Bogata prirodna baština Južne Like i Bukovice idealna je za razvoj cjelogodišnjeg ruralnog turizma pri čemu je važno da se on razvija na održiv način. Istraživanja su pokazala da se turistički potencijali ruralnih područja mogu poboljšati podrškom lokalnih

¹ Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Fakultet turizma i ruralnog razvoja u Požegi

² Univerzitet u Novom Sadu, Poljoprivredni fakultet

³ Zovko, M. (2023). Elementi razvoja ruralnog turizma u kontekstu aktualnih globalnih i europskih trendova. *Zbornik radova – 3. međunarodna znanstveno-stručna konferencija za razvoj ruralnog turizma „Edukacija kao ključni faktor održivog i odgovornog razvoja ruralnog područja“* / Jurakić, M. (ur.) Popovača: Vimal Akademija, str. 120-135.

⁴ Demonja, D. (2014). The Overview and Analysis of the State of Rural Tourism in Croatia. *Sociologija i prostor*, 52 (2014) 198 (1): str. 69-90. <https://doi.org/10.5673/sip.52.1.4>

⁵ Grgić, I. Hadelan, L., Krznar, S., Zrakić, M. (2017). Could rural tourism revitalize rural areas in Croatia? *Agroeconomia Croatica* 7:2017 (1) str. 98-108.

turističkih dionika⁶ dok je ključna polazišna točka uspješnom pristupu održivog razvoja ruralnog turizma suradnja svih dionika⁷. Umrežavanje među dionicima u turizmu ključan je preduvjet za održivi turizam, jer omogućuje suradnju, razmjenu znanja i zajedničko djelovanje prema održivim ciljevima. Pojedini autori naglašavaju važnost obrazovanja kod bavljenja poduzetništvom i kod stvaranja inovacija^{8,9,10}. Propisi o turizmu u Republici Hrvatskoj usmjereni su na poticanje okolišno održivog turizma, inovativne destinacijske ponude te stjecanje novih znanja, vještina i povećanje stručnih kompetencija. Ciljevi ovog rada su analizirati mogućnosti i prepreke za umrežavanje turističkih subjekata Bukovice i Južne Like, evaluirati mogućnosti valorizacije prirodne baštine istih područja, identificirati ključne faktore razvoja održivog ruralnog turizma te navesti pozitivna iskustva iz drugih hrvatskih ruralnih regija u kontekstu umrežavanja i održivog razvoja.

Pregled literature

Važnost ruralnog turizma ogleda se u činjenici vidljivog trenda rasta broja istraživanja o ruralnom turizmu u posljednjih 20 godina u cijelom svijetu. U Republici Hrvatskoj interes za istraživanja o ruralnom turizmu pojavio se 1995. godine te do danas raste. Tome doprinose i sve veći broj specijaliziranih konferencija i skupova s tematikom ruralnog turizma¹¹. Pri tome je interes znanstvene zajednice za istraživanje održivog razvoja ruralnog turizma povećan u posljednjih 10 godina¹². Istraživanja su pokazala da postoji prirodna veza između održivosti i ruralnog turizma jer su turisti sve više zainteresirani za ruralni ambijent i sudjelovanje u lokalnim aktivnostima¹³. Ruralni turizam je prikladno rješenje za područja koja su pretežno poljoprivredna s ruralnom populacijom. Zbog manjka ozbiljnije industrijske proizvodnje u ruralnim krajevima lakše je primijeniti ideje održivog razvoja¹⁴. Kod održivog razvoja turizma treba voditi računa o optimalnom iskorištavanju resursa koji su ključni element turističkog razvoja, zadržavajući bitne ekološke procese i pomažući u zaštiti prirodne baštine i bio raznolikosti, osiguravanju da gospodarske aktivnosti budu održive i dugoročne te da donose društvenu i gospodarsku korist svim dionicima. Ruralne turističke destinacije koje implementiraju koncepciju održivog turizma pridonose povećanju atraktivnosti sadržaja svoje

⁶ Vuković, D., Petrović, M., Maiti, M. & Vujko, A. (2023). Tourism development, entrepreneurship and women's empowerment – Focus on Serbian countryside. *Journal of Tourism Futures*, VOL. 9 NO. 3 2023, 417-437

⁷ McArdavey, R., McDonagh, J. (2010). Sustainable Rural Tourism: Lessons for Rural Development. *Sociologia Ruralis*, vol 51, br. 2, 175-194, <https://doi.org/10.1111/j.1467-9523.2010.00529.x>

⁸ Vadrnjak, M., Vadrnjak, J., Bernik Dermol, A. (2020). Proposal of a new research construct in female entrepreneurship. *Management : Journal of Contemporary Management Issues*, Vol. 25 No. Special issue, 63-80, <https://doi.org/10.30924/mjcmi.25.s.6>

⁹ Vadrnjak, M. (2020). The role of human capital and social capital on the innovativeness of female entrepreneurs. *International Journal of Value Chain Management*, Vol. 11, No. 4, 311 – 327

¹⁰ Softić, L. (2021). Značaj feminističke ekonomije i ženskog poduzetništva za regionalni razvoj. *Obrazovanje za poduzetništvo / Education for entrepreneurship*, Vol. 11, Nr. 1., 82 - 93

¹¹ Mladenović, J. & Rudan, E. (2024). Razvoj ruralnog turizma Hrvatske i Srbije – usporedba literature. *9th International Conference Vallis Aurea: Focus on Sustainable Development and Innovation / Miličević, B., Rangus, M., Serzhanov, V.* 265-275, <https://doi.org/10.62598/9thICVA.023>

¹² Rudan, E., Mladenović, J. (2024). Rural tourism in the countries of former Yugoslavia: Literature review. *27th Biennial International Congress Tourism & Hospitality Industry / University of Rijeka, Faculty of Tourism and Hospitality Management, Opatija, Croatia, Laškarin Ažić, M., Cerović, M. (ur.)*, 177-183, <https://doi.org/10.20867/thi.27.22>

¹³ Ammirato, S., Felicetti, A. M., Raso, C., Pansera, B. A., Violi, A.. (2020). Agritourism and Sustainability: What We Can Learn from a Systematic Literature Review, *Sustainability* 2020, 12, 9575; <https://doi:10.3390/su12229575>

¹⁴ Vukonić, B. (2010). *Turizam, budućnost mnogih iluzija*. Zagreb: Visoka poslovna škola Utilus.

ponude te, dugoročno gledano, pridonose jačanju konkurentnosti¹⁵. Razvoj ruralnog turizma može pomoći i smanjenju depopulacije ruralnih područja¹⁶. Jedini učinkovit način smanjenja negativnih utjecaja turizma, uz povećanje pozitivnih učinaka na ruralna područja je strogo pridržavanje načela održivog razvoja pri čemu je od velike važnosti planiranje turizma i postojanje modela održivog razvoja turizma u ruralnim područjima. Kako bi se to ostvarilo potrebno je povezati privatni i javni turistički sektor te uspostaviti suradnju s uključenjem šire lokalne zajednice. Komercijalizacija prirodnih resursa može imati značajnu ulogu u promociji sela, ali i u ostvarivanju gospodarskih koristi, uz poseban respekt prema postulatima održivog razvoja. Ruralni turizam može biti ključ obnove marginaliziranih ruralnih jedinica, uz poštivanje osnovnih načela održivog razvoja¹⁷¹⁸. Istraživanja su pokazala da u ruralnim područjima ima manje mogućnosti za podizanje kvalifikacija i obrazovanje odraslih, kao i studiranje¹⁹. Kako bi poduzetnici u turizmu bili uspješniji, konkurentniji i kontinuirano unaprjeđivali svoje poslovanje trebali bi više ulagati u ljudske resurse, odnosno kontinuirano stjecati znanja i vještine i kroz formalne i neformalne oblike edukacija²⁰. Pojedini autori naglašavaju važnost obrazovanja kod bavljenja poduzetništvom i kod stvaranja inovacija²¹²²²³. Baština predstavlja temelj identiteta i pripadnosti zajednice. Ona je simbol koji povezuje sadašnjost s prošlošću i omogućuje očuvanje društvenih vrijednosti i tradicija, doprinosi kvaliteti života, socijalnoj integraciji i razvoju društva. Njihovo očuvanje i valorizacija imaju važnu ulogu u izgradnji društvenog kapitala i održivoj budućnosti. Turizam temeljen na baštini može biti snažan pokretač ekonomskog razvoja, ali mora biti vođen načelima održivosti kako bi se izbjegli negativni učinci na okoliš i društvo. Potrebno je uspostaviti ravnotežu između ekonomske koristi i zaštite resursa. Očuvanje baštine ključno je za održivi razvoj, jačanje identiteta i socijalne pravde. Potrebno je razvijati sustave upravljanja koji omogućuju dugoročnu zaštitu, uključivanje lokalnih aktera i pravednu raspodjelu koristi od baštine, uz poštivanje vrijednosti i potreba zajednice²⁴. Kad je riječ o baštini, ona je rezultat društvenog procesa u kojem pojedinci i zajednice određuju što je vrijedno očuvanja. Proces stvaranja

¹⁵ Koščak, K. (2020). Održivi razvoj ruralnog turizma. 1. Međunarodna znanstveno-stručna konferencija za razvoj ruralnog turizma "Održivi i odgovorni razvoj u ruralnom turizmu" Zbornik radova / Jurakić, M., Franc, S., Barišić, P. Koščak, M. Penezić; N. (ur.) Zagreb: VIMAL akademija, 90-100

¹⁶ Radović, G., Radović-Marković, M. (2016). Significance of Rural Tourism for Female Entrepreneurship Development in the Republic of Serbia. *Journal of Women's Entrepreneurship and Education* (2016, No. 3-4, 3-19)

¹⁷ Ostojić, B. Ružić, J. Stević, I. (2020). Tourism potential and sustainable development of Serbian rural areas. 1. Međunarodna znanstveno-stručna konferencija za razvoj ruralnog turizma "održivi i odgovorni razvoj u ruralnom turizmu" Zbornik radova / Jurakić, M., Franc, S., Barišić, P. Koščak, M. Penezić; N. (ur.) Zagreb: VIMAL akademija, 149-162

¹⁸ Smolčić Jurdana, D.; Soldić Frleta, D. (2012). Economic and Social Aspects of Rural Tourism. *6th International Conference "An Enterprise Odyssey: Corporate governance and public policy – path to sustainable future"* / Galetić, Lovorka ; Šimurina, Jurica (ur.). Zagreb: Ekonomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2012. 1245-1256

¹⁹ Stawicka, E., Parlinska, M. (2021). Female Entrepreneurship in Rural Areas in the aspect of the Labor Market. *Proceedings of the 2021 International Conference "Economic science for rural development"* Jelgava, LLU, 396-404, <https://doi.org/10.22616/ESRD.2021.55.04>

²⁰ Štavlić, K, Štavlić, I. Štavlić, J. (2016). Čimbenici uspješnosti malih i srednjih poduzeća. *Proceedings of 5th International Conference "Vallis Aurea" focus on reseach and innovation* / Katalinić, B. (ur.) Požega: Veleučilište u Požegi; DAAAM International Vienna, 2016. 493-501.

²¹ Softić, L. (2021). Značaj feminističke ekonomije i ženskog poduzetništva za regionalni razvoj. *Obrazovanje za poduzetništvo / Education for entrepreneurship*, Vol. 11, Nr. 1., 82 - 93

²² Vadjal, M., Vadjal, J., Bernik Dermol, A. op. cit.

²³ Vadjal, M. op. cit.

²⁴ Cantú-Martínez, P. C. (2018). Sustainable development: culture, cultural and natural heritage in Mexico. *Turismo y Sociedad*, XXIII, 25-40. DOI: <https://doi.org/10.18601/01207555.n23.0>

baštine uključuje izbor i interpretaciju prošlih elemenata radi zadovoljavanja potreba sadašnjosti i budućnosti. Očuvanje baštine znači i upravljanje promjenama – baština se mora prilagođavati novim okolnostima i potrebama. Granica između prirodne i kulturne baštine često je umjetna; mnogi objekti i krajolici sadrže i prirodne i kulturne vrijednosti. Upravljanje baštinom zahtijeva integrirani pristup koji obuhvaća sve dimenzije (prirodnu, kulturnu, društvenu). Proces definiranja i upravljanja baštinom često ovisi o stručnjacima (znanstvenicima, konzervatorima) i institucijama koje imaju autoritet odlučivanja. Važno je uključiti različite zajednice i razine društva u odlučivanje o tome što je baština i kako se njome upravlja. Takav pristup omogućava učinkovitiju zaštitu i veću uključenost autohtonih zajednica u upravljanje zaštićenim područjima²⁵. U slučajevima kad su prirodni i kulturni elementi snažno isprepleteni autori zagovara se integrirani, holistički pristup zaštiti, koji podrazumijeva priznavanje i očuvanje biokulturnih krajolika – prostora gdje su prirodni i kulturni elementi neraskidivo povezani²⁶. Istraživanja o očuvanju prirodne svjetske baštine i turizmu prošla su put od naglaska na zaštitu vrijednosti baštine do traženja sinergije između očuvanja i razvoja turizma. U novije vrijeme naglasak je na održivom razvoju, uključivanju lokalnih zajednica i ravnoteži između zaštite i korištenja baštine. Što se tiče koordiniranog modela očuvanja prirodne svjetske baštine i turizma, znanstvenici su predložili modele poput razvoja ekološkog popularno-znanstvenog turizma i sudjelovanja zajednice u turizmu baštine²⁷. Mreže su ključni resurs za mikro poduzeća u turizmu jer omogućuju pristup znanju, resursima, tržištima i novim prilikama, što je posebno važno zbog njihovih ograničenih internih kapaciteta i vještina. Umrežavanje im pomaže da nadoknade nedostatak kapitala, stručnosti i radne snage kroz podršku i suradnju s drugim akterima. Oni omogućavaju prijenos znanja, testiranje ideja, suradnju, marketing, emocionalnu podršku, pristup resursima, usluge i opskrbu, praktičnu pomoć i posredovanje. Povjerenje i osobna kompatibilnost su presudni za održavanje i razvoj odnosa u mreži. Vlasnici mikro poduzeća preferiraju suradnju s osobama koje poznaju i s kojima dijele vrijednosti i slične izazove. Geografska blizina i djelovanje u istom sektoru dodatno jačaju povezanost i olakšavaju suradnju. Umrežavanje nije samo poslovna strategija, već i način preživljavanja i razvoja, gdje su osobni odnosi i povjerenje jednako važni kao i formalni poslovni kontakti. Povezivanje, umrežavanje i razvoj mreža temelji su za funkcioniranje i razvoj mikro poduzeća u turizmu, osobito u ruralnim područjima. Kvaliteta i širina mreže izravno utječu na mogućnosti inovacija, pristup resursima i dugoročnu održivost poslovanja²⁸. Poduzetnička mreža povećava vjerojatnost da se bude poduzetnik²⁹, poboljšava efikasnost i doprinosi rastu poduzeća³⁰. Istraživanja³¹ pokazuju da je umrežavanje snaga poduzeća u ruralnom turizmu, kako svi potrebni resursi nisu uvijek dostupni, a mreže mogu biti

²⁵ Konsa, K. (2017). Kuidas tekib pärand? Pärandilooma protsess kultuuri-ja looduspärandi näitel. *Ajalooline Ajakiri*, 2017, 4 (162), 493–514

²⁶ Koch, E., Gillespie, J. (2022). Separating natural and cultural heritage: an outdated approach? *Australian Geographer* 2022, VOL. 53, NO. 2, 167–181, <https://doi.org/10.1080/00049182.2022.2069480>

²⁷ Zhang, Z., Xiong, K. Huang, D. (2023). Natural world heritage conservation and tourism: a review. *Heritage Science*. <https://doi.org/10.1186/s40494-023-00896-6>

²⁸ Yachin, J. M. (2021). Alters & functions: exploring the ego networks of tourism micro-firms, *Tourism Recreation Research*, 46:3, 319-332, <https://doi.org/10.1080/02508281.2020.1808933>

²⁹ Schröder, L.-M., Bobek, V., & Horvat, T. (2021). Determinants of Success of Businesses of Female Entrepreneurs in Taiwan. *Sustainability*, 13(9), 4842. <https://doi.org/10.3390/su13094842>

³⁰ Bratković, T., Antončič, B., DeNoble, A.F. (2012). Relationships between networking, entrepreneurial self efficacy and firm growth: the case of Slovenian companies. *Ekonomika istraživanja* VOL 25 NO 1. 73-87

³¹ Martini et al. (2020). Sustainable tourism development in rural and marginal areas and opportunities for female entrepreneurship: lessons from an exploratory study. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*, Vol. 12 No. 4, 2020, 421-430

dragocjeno sredstvo za dijeljenje prednosti, usluga, resursa i izazova tržišta. Mreže su važne i za uspješno upravljanje destinacijom jer omogućuju jačanje suradnje među privatnim i javnim sektorom. Javni dionici imaju važniju ulogu u mreži od privatnih aktera u aktivnostima upravljanja i marketinga turističkih poduzeća. Povjerenje i spremnost na suradnju među dionicima povećavaju učinkovitost destinacije i olakšavaju donošenje zajedničkih odluka, što doprinosi razvoju i konkurentnosti destinacije³². Umrežavanje među dionicima ključan je preduvjet za održivi turizam, jer omogućuje suradnju, razmjenu znanja i zajedničko djelovanje prema održivim ciljevima. Prijenos znanja unutar mreža, uključujući lokalno i praktično znanje, presudan je za inovacije i dugoročnu konkurentnost destinacija, ali je još uvijek nedovoljno istražen. Dinamika i razvoj mreža (njihov životni ciklus, promjene u sastavu i utjecaj vanjskih faktora) utječu na njihovu učinkovitost i održivost. Ključnu ulogu u povezivanju i širenju mreža imaju javne institucije, sveučilišta i posrednici, dok je ravnoteža između lokalnih i vanjskih veza važna za inovacijski potencijal³³. Mreže olakšavaju komunikaciju, razmjenu informacija i znanja te potiču suradnju među raznolikim akterima u destinaciji. Participativno upravljanje i uključivanje lokalnih zajednica te marginaliziranih skupina naglašeno je kao važno za uspješnu implementaciju ciljeva održivog razvoja u turizmu³⁴. Mreže inovacija postaju ključan okvir za razvoj turističkih destinacija, jer omogućuju pristup resursima, znanju i iskustvu koji su pojedinačno teško dostupni, osobito malim i srednjim poduzećima. Umrežavanje olakšava dijeljenje znanja, suradnju, izgradnju povjerenja i brzu reakciju na tržišne prilike, što su ključni uvjeti za inovacije. Suradnja između različitih tipova organizacija (javni sektor, privatni sektor, obrazovne ustanove) povećava inovacijski kapacitet destinacije. Uspješne mreže karakterizira visoka razina klasterizacije (grupiranja aktera sličnih interesa) i međusobna povezanost. Povezanost i umrežavanje su ključni za razvoj inovacija u turizmu. Raznolike, otvorene i dobro povezane mreže omogućuju veći protok znanja, jačaju inovacijsku sposobnost regije i povećavaju konkurentnost destinacije³⁵. Istraživanja su ukazala da su inovacije pokretači nacionalne ekonomske dobiti, ali je potrebno osigurati dodatnu edukaciju u svrhu osposobljavanja mladih poduzetnika sa znanjima i kompetencijama koje zahtjeva napredno inovacijsko okruženje³⁶.

Udruživanje malih poduzetnika u turističke klastere temelj je najučinkovitijeg načina budućeg razvoja turističkih destinacija u cilju postizanja konkurentnijeg turizma. Poduzetnici su zainteresirani za suradnju i osnivanje klastera koji bi omogućio bolju suradnju između poduzeća kao i zajedničko oglašavanje i širenje novih turističkih atrakcija³⁷. Klasteri se danas smatraju ključnim nositeljima razvoja ruralnog turizma jer potiču suradnju, razmjenu znanja i zajednički nastup na tržištu. Umrežavanje turističkih subjekata omogućuje veću inovativnost, bolji marketing i konkurentnost, iako je u Hrvatskoj ta praksa još u začecima. Za uspješan razvoj turizma u ruralnim područjima, nužno je umrežavanje svih relevantnih aktera, uključujući

³² Presenza, A., Cipollina, M. (2010). Analysing tourism stakeholders networks. *Tourism Review*, Vol. 65 Iss 4. 17 – 30, <http://dx.doi.org/10.1108/1660537101109384>

³³ Albrecht, J. N. (2013). Networking for sustainable tourism– towards a research agenda. *Journal of Sustainable Tourism*, 21:5, 639-657, <https://doi.org/10.1080/09669582.2012.721788>

³⁴ Nguyen, T. Q. T., Young, T., Johnson, P. Wearing, S. (2019). Conceptualising networks in sustainable tourism development. *Tourism Management Perspectives* 32, <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2019.100575>

³⁵ Brandão, F., C. Costa, Buhalis, D. (2018). Tourism innovation networks: a regional approach. *European Journal of Tourism Research* 18, 33-56, <https://doi.org/10.54055/ejtr.v18i.312>

³⁶ Vukičević, A., Živković, L. (2019). Aspekti razvoja inovacijskog poduzetništva u Republici Hrvatskoj. *Elektronički zbornik radova Veleučilišta u Šibeniku*, Vol. 13 No. 3-4 / Zlatović, D. (ur.), 41-51

³⁷ Ivaniš, M. (2011). General model of small entrepreneurship development in tourism destinations in Croatia. *Tourism and Hospitality Management*, Vol. 17, No. 2, 231-250

lokalne vlasti i institucije. Pozitivan primjer turističkog klastera je „Slavonska košarica“ koju čine davatelji ugostiteljskih usluga, turističke agencije, proizvođači hrane, vina, sira, eko proizvoda i suvenira s područja cijele Slavonije³⁸.

Primjeri drugih regija Republike Hrvatske

Analizom stanja u središnjoj Istri, koja je jedna od najrazvijenijih turističkih regija u RH, zaključeno je da su osnovni čimbenici koji utječu na uspješnost kreiranja ruralne turističke ponude prirodne privlačnosti, društvene privlačnosti, prometna povezanost, ponuda u ruralnom turizmu i turističko posredovanje. Model razvoja ruralnog turizma središnje Istre može se implementirati i u ostalim ruralnim destinacijama u Republici Hrvatskoj, uz prethodno istraživanje o osnovnim turističkim indikatorima koji najviše utječu na razvoj tog područja³⁹.

Ruralni turizam u Međimurskoj županiji ima potencijal ispuniti očekivanja turista, stvoriti dodatne prihode, zaposlenje i poduzetničke mogućnosti za lokalno stanovništvo te je podrška ostalim ekonomskim aktivnostima. U budućnosti treba voditi računa kako o očuvanju pojedinih ruralnih gospodarstava i postojeće ruralne tradicije tako i o usmjeravanju ostalih turističkih aktivnosti neophodnih za razvoj ruralnog turizma. Dosadašnja praksa razvoja ruralnog turizma pokazala se vrlo uspješnom u vidu razvoja malog poduzetništva koje ide u prilog orijentaciji ruralnih domaćinstava na prostoru Međimurske županije ka razvoju turizma. Započet proces odvija se planski i u stalnom je napredovanju te može biti putokaz razvoja ruralnog turizma u ostalim hrvatskim regijama⁴⁰.

Istraživanje na primjeru Sisačko-moslavačke županije predložilo je interpretaciju tradicije putem učenja o okolišu (o biljnom i životinjskom svijetu, vremenu, vodi, prostoru, svemiru, narodnom liječenju) te uspostavljanje mreže dionika koji dijele zajedničke interese u interpretaciji tradicijske kulture u turizmu unutar županije kako bi se uspostavili kanali komunikacije i suradnje. To se može postići putem različitih oblika podrške kao što su zajedničke publikacije, konferencije, sastanci i slično. Nužno je razviti svijest i znanje o ulogama, interesima i mogućnostima svih partnera u destinaciji kako bi ta mreža mogla funkcionirati. Osnova za razvoj kvalitetnih odnosa je povjerenje i vjerodostojnost⁴¹.

Pitoreskna sela koja se protežu uz obronke i zaštićenu prirodu Moslavačke gore, važna resursna osnova u razvoju ruralnog turizma Moslavine, a njihova tišina i očuvani okoliš idealni su za aktivni odmor proveden u šetnji, planinarenju ili cikloturi u kombinaciji sa degustacijama lokalno proizvedenih proizvoda na obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima. Iskorištavanjem resursa Moslavine, poznavanjem područja, istraživanjem, samostalnim testiranjem ruta obilazaka i spajanjem direktnih pružatelja usluga u turizmu, povezana je sveukupna ponuda na jednom mjestu i distribuira se direktno potencijalnim turistima. Za

³⁸ Bolfek, B., Jakičić, D. Lončarić, B. (2013). Mogućnosti razvoja turizma na ruralnom području Brodsko-posavske županij. *Oeconomica Jadertina* 1/2013, 73-86

³⁹ Rajko, M. (2013). Institucionalni model razvoja ruralnog turizma na primjeru Središnje Istre. *Oeconomica Jadertina* 2/2013, 50-62.

⁴⁰ Mesarić Žabčić, R. (2008). Ruralni turizam i poduzetništvo: primjer Međimurske županije. *Acta turistica nova*, Vol. 2 No. 2, 181-204

⁴¹ Lekić, R. Dabo, K., Padjen Đurić, I. (2020). Interpretacija baštine kao platforma za umrežavanje u Ruralnom turizmu. *1. Međunarodna znanstveno-stručna konferencija za razvoj ruralnog turizma "Održivi i odgovorni razvoj u ruralnom turizmu"* Zbornik radova / Jurakić, M., Franc, S., Barišić, P. Koščak, M. Penezić, N. (ur.) Zagreb: VIMAL akademija, 232-244

pozicioniranje Moslavine kao ruralne destinacije na turističko tržište od iznimne važnosti je zajednička suradnja privatnog i javnog sektora sa destinacijskom menadžment kompanijom kako bi svi skupa zajedničkim djelovanjem probudili svjesnost turista o postojanju i dostupnosti turističkih sadržaja⁴².

Istraživanje u Brodsko-posavskoj županiji pokazalo je da su najveće prepreke razvoju turizma manjak financijskih sredstava i nedostatak kvalificirane radne snage⁴³.

Pravni okvir održivog razvoja turizma

Zakonski i razvojni propisi u Republici Hrvatskoj usmjereni su na poticanje okolišno održivog turizma, inovativne destinacijske ponude te stjecanje novih znanja, vještina i povećanje stručnih kompetencija. Tako Zakon o turizmu⁴⁴ predviđa poticajne mjere djelatnostima u turizmu koje se između ostalog odnose i na okolišno održivi razvoj turizma, a tim mjerama poticati će se ulaganja u inovativne destinacijske ponude koje se temelje na klimatskim i prostornim obilježjima, prirodnoj baštini te drugim osobitostima svake destinacije, ulaganja u zelenu i plavu tranziciju, ulaganja u stjecanje novih znanja, vještina i povećanje stručnih kompetencija u cjelokupnom sustavu turizma te ulaganja u inovativne projekte mikro i malih te srednjih poduzetnika u sustavu turizma. Nacionalna razvojna strategija Republike Hrvatske do 2030. godine⁴⁵ prepoznaje održivi turizam kao jedno od prioritarnih područja za strateški cilj 1. Konkurentno i inovativno gospodarstvo. U planu je razvoj održivih turističkih regija kako bi se, između ostalog, omogućila prezentacija prirodne baštine, uz naglasak na inovacije. Nacionalnim planom oporavka i otpornosti 2021. – 2026.⁴⁶ u okviru komponente Gospodarstvo, definiran je opći cilj Uspostava učinkovitog sustava razvoja održivog, inovativnog i otpornog turizma u okviru kojeg su predviđene određene reforme i investicije. Strateški ciljevi definirani Strategijom razvoja održivog turizma do 2030. godine⁴⁷ koji doprinose realizaciji ciljeva održivog razvoja Agende 2030 UN-a su: 1. cjelogodišnji i regionalno uravnoteženiji turizam, 2. turizam uz očuvan okoliš, prostor i klimu, 3. konkurentan i inovativan turizam, 4. otporan turizam. Nacionalni plan razvoja održivog turizma do 2027. godine⁴⁸ definira deset posebnih ciljeva i njima pripadajućih konkretnih mjera koje osiguravaju postizanje pokazatelja ishoda predviđenih ciljeva. Posebni cilj 1. koji glasi: Razvoj vremenski i prostorno ravnomjernije raspoređenog turističkog prometa naglašava podršku ulaganjima poduzetnika. U procesu razvoja turističke infrastrukture osobito će se vrednovati održivost te turistička atraktivnost i indeks turističke razvijenosti. Provodit će se i mjere podrške ulaganjima

⁴² Obrovac, N., Milanović, V. (2020). Razvoj ruralnog turizma u Moslavini kroz poslovanje destinacijske menadžment kompanije: primjer dobre prakse. *1. Međunarodna znanstveno-stručna konferencija za razvoj ruralnog turizma "Održivi i odgovorni razvoj u ruralnom turizmu"* Zbornik radova / Jurakić, M., Franc, S., Barišić, P. Koščak, M. Penezić, N. (ur.) Zagreb: VIMAL akademija, 245-263

⁴³ Bolfek, B., Jakičić, D. Lončarić, B., op. cit.

⁴⁴ NN 156/23, URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2023_12_156_2382.html

⁴⁵ NN 13/21, URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2021_02_13_230.html

⁴⁶ Nacionalni plan oporavka i otpornosti 2021. – 2026., URL:

<https://planoporavka.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Plan%20oporavka%20i%20otpornosti%2C%20srpanj%202021..pdf?vel=13435491>

⁴⁷ NN 123/17, URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/full/2023_01_2_18.html

⁴⁸ NN 97/2023, URL:

https://mint.gov.hr/UserDocsImages/2023_dokumenti/Nacionalni%20plan%20razvoja%20odr%C5%BEivog%20turizma%20do%202027.%20godine%20i%20Akcijski%20plan%20do%202025.%20godine.pdf

mikro, malih i srednjih poduzeća (MSP) za razvoj održivog turizma. Osobito će se podržati ulaganja u razvoj turističkih proizvoda i usluga namijenjenih valorizaciji prirodne baštine. Temelj razvoja turizma u ruralnim područjima je razvoj i izgradnja potrebne turističke infrastrukture. Razvoj takvog turizma treba temeljiti se na suradnji i umrežavanju svih dionika na selu pa će se poticati ulaganja u razvoj dodatne turističke ponude i sadržaja na selu. Posebni cilj 5., Jačanje ljudskih potencijala u turizmu, usmjeren je na sufinanciranje programa i projekata udruga koji su usmjereni na poticanje cjeloživotnog osposobljavanja i usavršavanja za rad u turizmu. Posebni cilj 8., Razvoj inovacija i digitalne transformacije turizma, naglašava da inovacije predstavljaju značajan potencijal te da će se poticati ulaganja poduzetnika u razvoj proizvoda i usluga koji doprinose zelenoj i digitalnoj tranziciji. Vezano za ruralni turizam Nacionalni plan razvoja održivog turizma do 2027. godine⁴⁹ navodi da turizam značajno doprinosi gospodarskom razvoju i kvaliteti života lokalnog stanovništva u ruralnom područjima jer otvara mogućnosti za nove poduzetničke projekte. Dodatno ističe potrebu organiziranja programa edukacije za poduzetnike u turizmu u ruralnim područjima. Razvoj turizma mora se temeljiti na suradnji i umrežavanju svih dionika na selu uz inovacije i pristupačnost. Turizam u ruralnim područjima nužno je razvijati na osnovama koncepcije održivog razvoja koja promovira kontrolirani rast i razvoj uz maksimalno očuvanje i racionalno korištenje resursa.

Resursi i atrakcije Južne Like i Bukovice

Područje Bukovice smješteno je u središnji dio Jadranske Hrvatske, odnosno sjevernu Dalmaciju, između Benkovca, Obrovca i Knina. Na sjeveru ga omeđuje Velebit i dolina rijeke Zrmanje, na zapadu Novigradsko i Karinsko more, a na istoku i jugoistoku rijeka Krka. To je krševit kraj, nadmorske visine 250 do 300 m, prošaranoj manjim uzvisinama. Središnjim dijelom pruža se greben Bukovica, koji dijeli kraj na sjeveroistočni (Bukovica u užem smislu, tzv. Gornja ili obrovačka Bukovica) i jugozapadni dio (tzv. Donja ili kistanjska Bukovica). Njen zapadni dio se nalazi u Zadarskoj, a istočni u Šibensko-kninskoj županiji. Najveće naselje unutar Bukovice su Kistanje, a na njezinom sjevernom rubu se nalazi Obrovac. Veća bukovička naselja su Kruševo, Gornji Karin, Ivoševci, Đevrske, Ervenik, Radučić, Mokro Polje, Medviđa, Popovići, Pađene, Donji Karin, Žegar i Bilišane. Pretpostavka je da je Bukovica dobila ime po nekadašnjoj bukovoj šumi koja je nestala ispašom i poljodjelstvom. Budući da se na tom području nalazi malo obradivih površina, stanovništvo je usmjereno uglavnom na stočarstvo, najviše uzgoj ovaca i ratarstvo, a u jugoistočnome dijelu vinogradarstvo. Zapadnim dijelom vodi cesta Benkovac–Obrovac–Gračac, a južnim željeznička pruga Zadar–Knin^{50,51}.

Južna Lika dio je povijesno-geografske regije u jugozapadnome dijelu Hrvatske, između Velebita na zapadu te Plješevice i Kapele na istoku. Ona se prostire kroz 3 županije, Ličko-senjsku, Zadarsku i Šibensko-kninsku. Unutar planinskoga okvira, na 500 m do 700 m apsolutne visine, nalaze se krški ravnjaci i mnogobrojna polja u kršu. Velik dio područja zaštićen je nekim oblikom zaštite prema Zakonu o zaštiti prirode u Hrvatskoj. Područje Južne Like obuhvaća više jedinica lokalne samouprave među kojima se može istaknuti Gospić, Donji Lapac, Gračac, Karlobag, Lovinac i Udbina. Najveće rijeke ponornice su Lika i Una, a blizu je

⁴⁹ Op.cit.

⁵⁰ Wikipedia, URL: <https://hr.wikipedia.org/wiki/Bukovica>

⁵¹ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. URL: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/bukovica>

i Nacionalni park Plitvička jezera. Klima je kontinentalna do planinska, jer je Velebit zapreka utjecaju mora. Zimi se snježni pokrivač zadržava više od 70 dana. Prometno je dobro povezana jer kroz nju prolazi autocesta Zagreb – Split s odvojcima za Zadar i Šibenik te brojne ceste koje povezuju ostala mjesta dok lička željeznička pruga spaja Liku s Dalmacijom. Tu se uzgajaju žitarice, krumpir, povrće, grah, krmno bilje. Od voća pretežno šljive, a od stoke ovce i goveda. Šume zauzimaju velik dio njene površine⁵²⁵³.

Prirodne turističke atrakcije ovog kraja identificirane su strateškim dokumentima. Plan upravljanja destinacijom Ličko-Senjske županije⁵⁴ navodi da je Lika regija iznimne prirodne ljepote, bogata raznolikim krajolicima i ekosustavima koji pružaju velik potencijal za razvoj turizma. Ovaj prostor obuhvaća prostrane planinske lance, guste šume, brojna krška polja, rijeke, jezera, špilje i kanjone, stvarajući jedinstveno prirodno okruženje koje privlači posjetitelje željne autentičnih doživljaja i boravka u netaknutoj prirodi. Velik dio Like zaštićen je unutar različitih kategorija prirodnih područja nacionalne zaštite te NATURA 2000 europske mreže zaštićenih područja. Kao najpoznatiju prirodnu atrakciju navodi Plitvička jezera, jedan od najposjećenijih nacionalnih parkova u Europi, prirodni lokalitet pod zaštitom UNESCO-a. Važnu ulogu imaju i Nacionalni parkovi Sjeverni Velebit i Paklenica koji obiluju planinarskim stazama, endemskim vrstama i specifičnim geomorfološkim oblicima te su posebno atraktivni ljubiteljima prirode i avanturističkih aktivnosti. Bukove šume na tim područjima također su dio svjetske prirodne baštine UNESCO-a. Lika je poznata i po svojem bogatom speleološkom svijetu, što ju čini zanimljivom destinacijom za istraživanje podzemnih fenomena. Ona su i važna znanstvena i istraživačka područja, u kojima se mogu pronaći rijetke i endemične vrste faune. Lika obiluje rijekama i jezerima što ju čini idealnim mjestima za ribolov i rekreaciju, sportove na vodi i promatranje ptica. Planinski masivi dominiraju krajobrazom Like i nude jedinstvenu priliku za istraživanje visinskih ekosustava, gdje se mogu pronaći rijetke biljne vrste poput Velebitske degenije, Gospine papučice i planinskog runolista. Ove planine dom su velikim zvijerima, poput smeđeg medvjeda, vuka i risa, što čini Liku jednim od rijetkih područja u Europi gdje se ove vrste mogu pronaći u prirodnom staništu. Bogata i drugim zaštićenim područjima iz nacionalne klasifikacije, značajnim krajobrazima i posebnim rezervatima koji nude mogućnost istraživanja krških fenomena, promatranja divljih životinja i uživanja u jedinstvenim prirodnim ljepotama. Resursi prirodne baštine imaju velik potencijal za turističku valorizaciju, pri čemu su nacionalni parkovi Plitvička jezera, Paklenica i Sjeverni Velebit najrazvijeniji za posjetitelje. Ostali resursi, poput speleoloških lokaliteta, rezervata i rijeka, imaju međunarodni i nacionalni značaj, ali je za njihovo bolje uključivanje u turizam potrebno dodatno ulaganje u infrastrukturu i promociju. Kad se govori o Lici, ne može se izostaviti Memorijalni centar „Nikola Tesla“ u Smiljanu koji jedan je od najvažnijih kulturnih i povijesnih lokaliteta, posvećen životu i djelu jednog od najvećih znanstvenika svih vremena, Nikoli Tesli. Smiljan nudi uvid u njegov život i rad kroz muzeje, spomenike i interaktivne izložbe. Turistički potencijal za posjetitelje Memorijalnog centra i ljubitelje lika i djela Nikole Tesle imaju i rodna mjesta njegovih predaka.

⁵² Lika Destination. URL: <https://www.lika-destination.hr/podrucje-ld/>

⁵³ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. URL: <https://enciklopedija.hr/clanak/lika-regija>

⁵⁴ Institut za turizam (2025). Plan upravljanja destinacijom Ličko-senjske županije za razdoblje 2025.-2028. URL: https://licko-senjska.hr/images/uploads/Nacrt_27_6.pdf

Plan upravljanja destinacijom Zadarske županije⁵⁵ kao značajne atrakcije navodi Nacionalne parkove Paklenicu i Velebit, izvor Une, rijeku Zrmanju, slapove, arheološko nalazište Asseria te Cerovačke špilje. Infrastruktura ovog područja je usmjerena na prirodne atrakcije i održivi turizam. Master plan turizma Šibensko-kninske županije⁵⁶ za predmetna područja navodi da je najvažniji prirodni resurs dolina rijeke Krke i kanjon rijeke Zrmanje koji nije u dovoljnoj mjeri turistički valoriziran. Najveći turistički potencijal ima lokalitet Burnum, svjetski poznat arheološki lokalitet. Primjećuje se i iznimno nedostatna turistička i s turizmom povezana infrastruktura.

Spomenuti strateški dokumenti nisu prepoznali turistički potencijal rijeke Krupe s njenim brojnim slapovima, na kojoj je i Kudin most koji je zaštićeni spomenik prirode, a uz koju se može vezati ekoturizam, adrenalinski i sportsko-rekreacijski turizam te vjerski turizam zbog blizine iznimno vrijedne atrakcije manastira Krupa.

Ranija istraživanja o Lici pokazuju negativne demografske trendove, nedostatak kvalificiranih profesionalaca, manjak turističke infrastrukture te otežan pristup potrebnim informacijama. Međutim, postoje mogućnosti za razvoj turizma u sinergiji s poljoprivredom i ekologijom, održivu uporabu prirodnih resursa te edukaciju lokalnog stanovništva o održivom razvoju, poljoprivredi i sl. Lika ima bogate prirodne resurse koji mogu omogućiti razvoj ekološke poljoprivrede, netaknutu prirodu i atraktivne pejzaže, ali pritom treba voditi računa o zaštiti tih resursa i njihovoj uporabi na održiv način kako bi se poboljšala kvaliteta života lokalnog stanovništva. Perspektive održivog razvoja nalaze se u edukaciji lokalnog stanovništva, održivoj uporabi obnovljivih prirodnih resursa i turizmu u sinergiji s poljoprivredom i ekologijom⁵⁷. Studija slučaja koja se bavila Ličko-senjskom i Zadarskom županijom navodi da je ruralno stanovništvo marginalizirana skupina, posebice ono koje živi u manje razvijenim krajevima brdsko-planinskih dijelova zemlje. Navedene županije, uz slabu naseljenost i depopulacijske procese su gospodarski nerazvijena područja s niskom stopom zaposlenosti i većim udjelom uzdržavanog stanovništva⁵⁸. Jedan od razloga nerazvijenosti je i konstantno zanemarivanje ovih ruralnih krajeva od strane centralnih i županijskih vlasti.

Zaključak

Zbog posebnosti položaja, Bukovica i Južna Lika koje su brdsko-planinska područja u blizini morske obale, imaju komparativnu prednost pred ostalim regijama. Bogata prirodna baština ovog kraja pruža velike mogućnosti za razvoj cjelogodišnjeg turizma i različitih specifičnih oblika turizma npr. lovni i ribolovni, ekoturizam, etnoturizam, gastronomski, agroturizam, kamping, adrenalinski turizam, wildlife, edukativni, sportsko-rekreacijski turizam i sl. Međutim, loša prometna povezanost ovih područja s okolicom predstavlja značajan nedostatak za turiste koji nemaju vlastito prijevozno sredstvo, ali i za lokalno stanovništvo. Razvoju turizma ovih krajeva može doprinijeti učenje iz primjera drugih regija Republike Hrvatske. Pri

⁵⁵ Zadarska županija (2025). Plan upravljanja destinacijom Zadarska županija.

⁵⁶ Šibensko-kninska županija (2017). URL: <https://sibensko-kninska-zupanija.hr/upload/stranice/2016/07/2016-07-19/214/dokumenti/MPTSKZ.pdf>

⁵⁷ Bušljeta Tonković, A. (2015). Sociological Aspects of Sustainable Development Perspectives in Central Lika Through the Prism of Human and Social Capital. *Sociologija i prostor*, 53 (2015) 202 (2), 163-180

⁵⁸ Puđak, J., Bušljeta Tonković, A., Kovačić, M. (2022). Analiza uloge organizacija mladih i za mlade na ruralnim prostorima Hrvatske kroz teoriju neoendogenog razvoja: studija slučaja na primjerima u Ličko-senjskoj i Zadarskoj županiji. *Sociologija i prostor*, 60 (2022) 224 (2) 287-317

tome je nužno da taj razvoj bude održiv kako se prirodna baština, kao jedan od temelja, ne bi uništila, a za to je važna edukacija svih dionika u sustavu turizma. Osim učenja o održivom razvoju, za razvoj destinacije važno je i učenje o upravljanju i marketingu, digitalne vještine i stručne kompetencije, kreativnost i inovacije. Osim formalnog i neformalnog učenja, dijeljenje znanja i iskustva potrebno je i kroz umrežavanje dionika. Mreže su važne, kako za uspješno upravljanje destinacijom tako i za razvoj, inovacije i dugoročnu konkurentnost. Uspješna implementacija ciljeva održivog razvoja u turizmu lakša je zajedničkim djelovanjem. Ključne strategije za umrežavanje turističkih subjekata u Bukovici i Južnoj Lici trebale bi se temeljiti na integriranom pristupu, suradnji svih dionika te usmjerenosti na održivi razvoj i promociju autentičnih lokalnih vrijednosti. Najvažnije strategije uključuju horizontalno i vertikalno umrežavanje, odnosno povezivanje subjekata na istoj razini (npr. obiteljska gospodarstva, iznajmljivači, ugostitelji) i između različitih razina (lokalna samouprava, turističke zajednice, institucije). Zatim formiranje turističkih klastera radi zajedničkog nastupa na tržištu, razvoja prepoznatljivog proizvoda i zajedničke promocije. Kreiranjem integralnog turističkog proizvoda npr. razvojem ponude koja objedinjuje smještaj, gastronomiju, kulturne i prirodne atrakcije povećava se atraktivnost i produljuje boravak turista. To uključuje i razvijanje zajedničkih marketinških strategija, kao i korištenje digitalnih kanala za promociju na domaćem i inozemnom tržištu uz edukaciju lokalnih dionika o održivom razvoju, inovacijama u turizmu i važnosti očuvanja resursa. Suradnja s turističkim zajednicama, parkovima prirode, nacionalnim parkovima i gospodarskim komorama potrebna je radi bolje koordinacije, pristupa fondovima i zajedničkog nastupa na tržištu. Ove strategije omogućuju jaču prepoznatljivost, povećanje kvalitete ponude, održivost i ravnomjerniji razvoj ruralnih područja Bukovice i Južne Like, uz aktivno uključivanje lokalne zajednice i valorizaciju prirodne baštine.

PERSPECTIVES OF TOURISM DEVELOPMENT IN THE POST-PANDEMIC PERIOD

Summary: The Bukovica and South Lika area is located in the central part of Adriatic Croatia, i.e. northern Dalmatia, and extends across 3 counties, Lika-Senj, Zadar and Šibenik-Knin. It is bordered by Velebit, the Zrmanja and Krka rivers, and is in the immediate vicinity of the Plitvice Lakes. The rich and diverse natural heritage of the area provides numerous opportunities for the development of rural tourism, while care must be taken to preserve it through sustainable development. All stakeholders, experts and the local community, private and public sectors need to be included in discussions and planning. Stakeholder networking is key to the development of sustainable tourism because it enables joint action towards sustainable goals, the exchange of knowledge and resources, and increases the innovation capital of the destination. Key strategies for networking tourism entities are based on horizontal and vertical networking, the creation of an integral tourism product, joint marketing and promotion, and education and empowerment of local tourism stakeholders.

Keywords: rural tourism, sustainable development, natural heritage, networking